

Obr. 1 Nepravé dveře, které náležely jistému Hetepunimu (foto M. Frouz, kresba J. Malátková)

Hetepuni, kněz ze dvora princezny Šeretnebtej

Veronika Dulíková – Katarína Arias Kytnarová – Václav Cílek

Během podzimní archeologické sezóny v roce 2013 pokračovaly práce v hrobovém komplexu princezny Šeretnebtej (AS 68), při nichž byly odkryty pohřební šachty ve třech skalních hrobkách a několik šachet ve dvoře a chodbě (Vymazalová 2014). V zásypu jedné ze šachet zahluobených do podlahy dvora byly nalezeny nepravé dveře, které náležely jistému Hetepunimu, knězi boha Chentyceneneta (obr. 1). Tato kamenná stéla, před níž se kladly obětiny a která představovala ústřední bod zádušního kultu, byla zřejmě původně umístěna v kultovním prostoru nad šachtou, na jejímž dně spočinul Hetepuni. Starověcí zloději, lupiči ve skalních hrobkách patřících vysoce postaveným hodnostářům, neponechali stranou ani chudší hroby ve dvoře a rozsáhle poničili kultovní prostory, které k šachtám přináležely. Tento osud neminul (patrně nedlouho po pohřbu) ani kněze Hetepuniho.

Nepravé dveře s hieroglyfy překrytými bílým povlakem

Při výzkumu šachty 8, která byla vyhloubena do podlahy dvora princezny Šeretnebtej v místě, kde se nacházel vstup do skalní hrobky příslušející „vrchnímu soudci královského paláce“ Šepesputahovi (obr. 2; Vymazalová – Dulíková 2012: 14–16), byly téměř na jejím dně objeveny nepravé dveře (283/AS68/2013). Kamenná stéla byla na-

lezena ve vertikální poloze v hloubce 4,35 m v zásypu šachty, obrácená horní částí směrem dolů, rozlomená na tři větší kusy a několik menších. Vyloupená pohřební nika na dně šachty a poloha nepravých dveří signalizovaly, že nepravé dveře patřící muži jménem Hetepuni byly shozeny do zčásti zaplněné šachty při jejím opětovném zasypávání. K „úklidu“ stély došlo zřejmě krátce poté, co se starověcí zloději dostali na dno šachty k pohřební výbavě zemřelého.

Obr. 2 Vstup do hrobky vysokého hodnostáře Šepesuptaha, v podlaze dvora se nacházejí ústí šachet 8 (vlevo) a 9 (vpravo) (foto V. Dulíková)

Nepravé dveře o rozměrech 75 × 49 × 11 cm byly vyrobeny z vápence. V okamžiku objevu byla zdobená plocha Hetepuniho nepravých dveří z velké části obilena tak, že hieroglyfický nápis se stal téměř nečitelným (viz obr. 3). Aby bylo možné hieroglyfické znaky přečíst, bylo nutné při konzervování kompletně odstranit povlak, který výzdobu překrýval. Na straně nesoucí nápis byl povrch kamenné stély vyhlazen, zbylé části dveří zůstaly hrubě opracované. Veškerá výzdoba byla malovaná, nápisy i vpodobnění majitele nepravých dveří byly provedeny černou barvou, která již na některých místech není znatelná. Jelikož malba představovala mnohem levnější druh výzdoby než vyhotovení reliéfů, bylo pro její volbu pravděpodobně rozhodující ekonomické zázemí majitele nepravých dveří nebo jeho předčasná smrt a snaha dveře rychle vyrobit.

Z hlediska typologie se jedná o stélu se dvěma páry zárubní, avšak bez obloučku a římsy, tedy prvků, které se od 6. dynastie staly až na nepatrné výjimky pevnou součástí nepravých dveří a vytlačily starý typ bez těchto dvou architektonických elementů (Rusch 1923: 113). Podle kategorizace vytvořené Adolfem Ruschem se nejvíce přibližují typu III 2 (Rusch 1923: 120). Od poloviny 6. dynastie se na nepravých dveřích objevuje množství zvláštností. Některé stély jsou hruběji vyhotovené, místo reliéfní výzdoby je použita pouze malba.¹ Od vlády Pepiho II. se objevují vyobrazení dřevěných dveří se závorou v centrální nise, časté jsou i chyby v nápisech a výška dveří je zpravidla menší než 1 m (Rusch 1923: 115, 123).

Vnitřní zárubně Hetepuniho nepravých dveří jsou širší než zárubně vnější a byly na nich zaznamenány dva sloupce textu, přičemž každý z nich byl zakončen postavou nakročeného Hetepuniho, oděného do sváteční suknice a držícího v jedné ruce hůl a ve druhé žezlo. Na panelu (v horní části stély) byl zemřelý vyobrazen sedící za obětním stolem a hodující, s jednou rukou napřaženou ke stolu, druhou si ke tváři přikládá nádobku s vonnou masťou. Zbytky tohoto výjevu jsou slabě znatelné pouze v levé

části panelu. V centrální nise, uprostřed dolní části dveří, byly namalovány dvoukřídlé dveře uzavřené závorou. Je pravděpodobné, že naznačené dveře v centrální nise mohly v těchto případech odkazovat k naosům s vázanými sochami, které uzavíraly dřevěné dveře (Fischer 1996: 92,

Obr. 3 Vápencová stéla bezprostředně po objevu, rozbitá na tři velké kusy. Zdobená plocha je pokryta několika vrstvami bílé barvy (foto V. Dulíková)

101, pl. 13a; Wiebach 1981: 154–159). Obdobné příklady namalovaných dřevěných dveří v centrální nice se vyskytují například na třech nepravých dveřích v hrobce vezíra Chentiky Ichechiho (James 1953: pl. XIII, XLII), které jsou datovány do konce 6. dynastie nebo do doby následující (Brovarský 2006: 117–118).

Osobní jméno majitele nepravých dveří, , *Htpw-n(i)*, Hetepuni, nebylo doposud ve starém Egyptě doloženo. Ponecháme-li stranou teoforní nebo basiloformní osobní jména (tj. tvořená jménem boha či krále) s morfěmem , která jsou chápána jako nisba (např. Ny-Ptah, „ten, který náleží Ptahovi“, Gourdon 2007: 138, 309/2), lze na základě analogicky konstruovaných osobních jmen (substantivum + *n*)² číst tuto skupinu hieroglyfických znaků jako *Htpw-n(i)*, Hetepuni (v překladu ze staroegyptštiny znamená „mám obětiny/moje obětiny/obětiny pro mě“). Takto tvořená jména získávají na oblibě zejména v období 6. dynastie (analýza provedená na základě Gourdon 2007).

Ve službě bohu Chentycenenetovi

Ač vyhotovení hieroglyfů na nepravých dveřích působí na první pohled úhledně a krasopisně, při bližším zkoumání je zjevné, že řemeslník, který znaky maloval, rozuměl textu pouze částečně nebo vůbec. Na několika místech se dopustil substituce podobně vypadajících znaků. Např. ve jménu boha Chentyceneneta dvakrát zaměnil znaky rákosy s výhonky *nn* (M22) za hieroglyf, který představuje ideogram pro slovo panovník *nswt* (M23),³ přičemž potřetí jméno boha zapsal správně (a to na dolním architrávu pod panelem se zádušní hostinou). Chyby se zřejmě dopustil i zapsáním hieroglyfu pro dyku *tp* (T8) místo dřevěného sloupu (O29) v titulu , „velký *wab* kněz“ (Jones 2000: 369/1362), který se objevuje velmi zřídka, a sice v období 6. dynastie (Fischer 1964). Pochybení nastalo také v orientaci číslovky 200, která by na levé zárubni měla být zapsána zrcadlově k textu v pravé části dveří, tj. v tomto směru . Zdrojem uvedených záměn znaků mohl být fakt, že předlohou pro hieroglyfický text na nepravých dveřích byl hieratický či polohieratický text. Provedení hieroglyfů je i navzdory záměnám některých z nich poměrně zdařilé, a srovnáme-li je s jinými nepravými dveřmi z téže doby nalezenými v jižním Abúsíru, např. s Idžedžiho (Dulíková *et al.* 2011: 13) a Chajovými (Dulíková 2013), celý nápis působí úhledným dojmem.

Podstatnou část textu tvořily kromě obětních formulí tituly i epiteta, které vypovídají o Hetepuniho postavení. Z dochovaného textu je zřejmé, že Hetepuniho titulatura čítala nejméně jeden administrativní a tři kněžské tituly. Černá barva v levém sloupci levé vnitřní zárubně vymizela, je však pravděpodobné, že celý nápis byl zrcadlový k pravé zárubni, tudíž se zde mohly opakovat stejné tituly. Administrativní titul „představený oddělení nájemníků půdy Velkého domu“, *imy-r3 st hnty(w)-š pr-č3* (Jones 2000: 241/882), byl spjat s logistikou či službou v královském paláci. Osoby s označením *hnty-š* sloužily od druhé poloviny 5. dynastie v zádušních chrámech pyramidových komplexů, nebo v královských palácích. Ti, jejichž titul se vztahoval k některému z pyramidových komplexů, sloužili zesnulému králi, přepravovali potravu, odívali a sytili kul-

tovní sochu panovníka v zádušním chrámu (viz např. Posener-Kriéger 1976: 574–581; Coppens – Vymazalová 2011). Tentýž titul, avšak vztahující se k Velkému domu, pravděpodobně poukazyval k obdobným činnostem, a to pro žijícího/vládnoucího panovníka v královském paláci (Roth 1995: 42; Fettel 2010). Dalším nositelem titulu „představený oddělení nájemníků půdy Velkého domu“ pohřbeným v průběhu 6. dynastie v Abúsíru byl Iri Irenacht, který měl navíc také stejné epiteton jako Hetepuni (více viz níže). Titul se v 5. dynastii vyskytl čtyřikrát, pro období 6. dynastie existuje nejméně 23 dokladů (Fettel 2010: 246, 264, 267; a prozatím nepublikované prameny z Abúsíru, viz archiv ČEGÚ FF UK).

Součástí titulu „*wab* kněz 200 pyramidy „Meryreova krása je trvalá“, *wčb 200 Mn-nfr-Mry-rč* (Jones 2000: 378/1401), je název pyramidového komplexu Pepiho I. v jižní Sakkáře, který odkazuje na trůnní jméno tohoto panovníka. Časově ohraničený výskyt titulu *wab* kněz 200, , je charakteristický pro druhou polovinu 6. dynastie. Nositelů tohoto titulu nebylo mnoho a náplň činnosti, kterou označoval, je nejasná. Podle Hanse Goedicka číslovka 200 nevyjadřuje počet, ale jde o slovní hříčku. Slovo dvě stě má stejnou výslovnost jako balzamovač, tj. *wety*. V takovém případě by mohlo jít o „balzamovače čistého“, spojeného se zádušním kultem Pepiho I. (Goedicke 1996: 73–77).

Druhý kněžský titul pravděpodobně představoval „velkého *wab* kněze“, *wčb č3* (Jones 2000: 369/1362). Přívlastek „velký“ zjevně neodkazoval na hlavu kněžstva, tj. na hierarchii (Fischer 1964: 28–29). Třetí kněžský titul „*hem necer* kněz boha Chentyceneneta“, *hm-ntr Hnty-tnnt* (Jones 2000: 569/2095), se vztahuje k bohu Chentycenenetovi, jehož jméno v doslovném překladu z egyptštiny znamená „nejpřednější vyvýšeného místa“ nebo „ten, který je před vyvýšeným místem“. Patrně se jednalo o lokálního memfidského boha, který byl v úzké spojitosti s Ptahem, nebo mohlo jít o manifestaci samotného boha Ptaha (Kees 1915: 58; Holmberg 1946: 217–218; Dorman 2002: 106). *Hem necer* kněží zajišťovali v chrámech rituály spojené se sochami králů a bohů, jejich odívání, zdobení, očistu, vykuřování kadidlem a potírání oleji. Také se podíleli na cirkulaci potravinových obětí v těchto chrámech (Posener-Kriéger 1976: 574–581; Roth 1991: 79–81). Titul „*hem necer* kněz boha Chentyceneneta“ se vyskytuje poměrně vzácně, a to převážně v období Staré říše (Leitz 2002: 876). Poprvé se objevuje v polovině 5. dynastie u vysoce postaveného kněze Ptahšepsese, jenž se stal zetěm panovníka Veserkafa a nechal si postavit hrobku v severní Sakkáře (C 1). Mezi množstvím kněžských titulů je na Ptahšepsesových nepravých dveřích uvedeno šest titulů, jež zahrnují i Chentycenenetova *hem necer* kněze (Dorman 2002: 106). Další tři nositelé tohoto kněžského titulu žili v období 6. dynastie a byli pohřbeni v severní Sakkáře či Abúsíru (viz tab. 1). Někteří z úředníků majících hrobku ve stejné oblasti si zvolili epiteton „ctěný před Chentycenenetem“ (viz tab. 1), které bylo také součástí Hetepuniho titulatury. Druhým epitetem objevujícím se na jeho stéle je „ctěný před Velkým bohem“.

Element Chentycenenet byl také součástí několika mužských osobních jmen, jejichž obliba se omezovala na druhou polovinu 5. dynastie (viz tab. 2). Tituly, epiteta

jméno	<i>hem necer</i> kněz boha Chentyceneneta	ctěný před bohem Chentycenenetem	místo pohřbu	dynastie
Ptahšepses	x		Sakkára, C 1	polovina 5./Niuserre
Sabu Ibebi	x		Sakkára, E 1-2	6./Teti
Sefechu Ici	x ?		Abúsír, AS 68, šachta 14	6.
Hetepuni	x	x	Abúsír, AS 68, šachta 8 (?)	6./Pepi II.
Iri Irenachty		x	Abúsír	6.
Kar (junior) Nefermeryre		x	Abúsír, AS 17	6./Pepi II.
Chaj		x	Abúsír, AS 68, šachta 4 (?)	konec 6. nebo později
Hetepu		x	Sakkára, východně od Merefnebefovy hrobky	konec 6. nebo později

Tabulka 1 Přehled staroříšských nositelů titulu a epiteta spjatých s bohem Chentycenenetem. Jejich výskyt je charakteristický pro druhou polovinu Staré říše

a osobní jména, do nichž byl Chentycenenet zakomponován, nejsou doloženy mimo memfidskou oblast. Jejich nositeli byli vždy muži. Zatímco osobní jména s Chentycenenetem se objevují v období kolem poloviny 5. dynastie, titul s tímto bohem je v téže době doložen jedenkrát. Během následující dynastie se vyskytují tituly a epiteta spjatá s Chentycenenetem častěji, a to zejména na samém sklonku 6. dynastie. Výskyt titulu „*hem necer* kněz boha Chentyceneneta“, epitet a osobních jmen s tímto bohem je poměrně úzce geograficky vázán na oblast severní Sakkáry a Abúsíru. Vezme-li v úvahu toto prostorové vymezení a mnohem pozdější nápis z perské doby na stéle v Serapeu, kde je zmíněn chrám boha Chentyceneneta (Holmberg 1946: 217), lze vyslovit hypotézu, že se chrám tohoto boha mohl nacházet někde v blízkosti pozdějšího Serapea.

„Zneviditelnění“ hieroglyfického nápisu. Převažuje symbolika bílé barvy nad sdělením hieroglyfického textu?

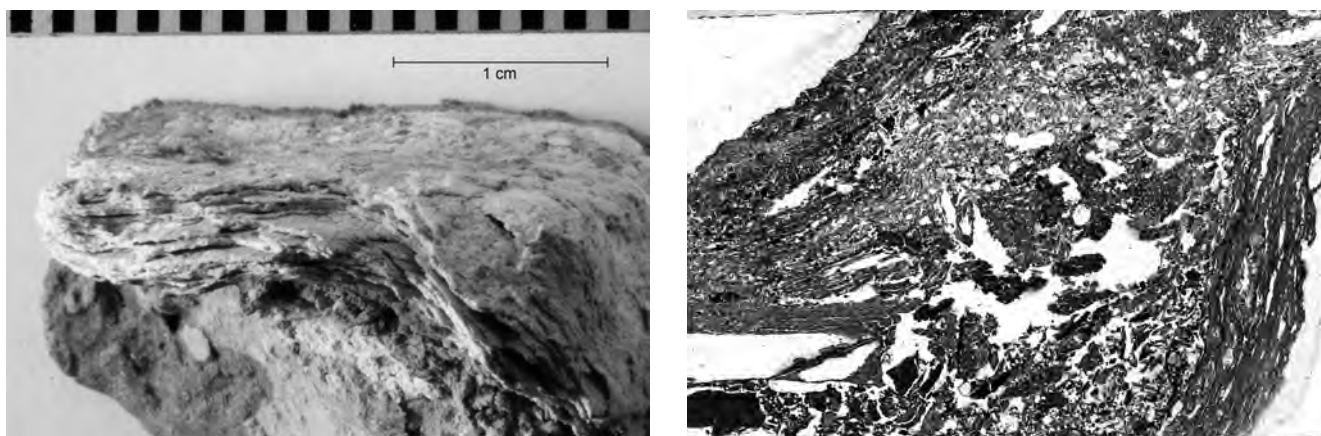
Silná bílá vrstva na frontální části Hetepuniho nepravých dveřích sestávala z nejméně 15 vrstev bílého nátěru na bah-

nitém základě (obr. 4). Toto bílé pokrytí stély bylo analyzováno a byl proveden rozbor jak vlastních nátěrů, tak i jednotlivých zrn a dalších nehomogenit. Celkem bylo analyzováno 35 míst. Kromě toho byl zhotoven petrologický výbrus, který byl dále zkoumán běžnými optickými metodami.⁴

Co vyplývá z výsledků mikroskopického výzkumu? Především nátěrů je nejméně 15 vrstev, možná až 18. Přesné číslo se dá obtížně určit, protože nátěry vyklíňují a místy jsou nerovnoměrné. Jejich průměrná mocnost se pohybuje kolem 0,50 mm, což indikuje řídkou barvu. Mezi některými nátěry je patrná prachová vrstva sestávající hlavně z křemenných zrněk. Velice pravděpodobně se jedná o eolický materiál, který se na nátěru zachytil např. při písečné bouři. Podle současných analogií odhadujeme, že se jedná o „zaprášení“, které odpovídá ročnímu či několikaletému cyklu natírání. Je možné, že nátěr byl opakován např. před nějakou slavností každý rok, ale i to, že byl obnovován vždy, když působením pouštního prachu zahnedl (přibližně jednou za dva či tři roky). Při stárnutí a zvětvávání nátěru docházelo k odlupování jednotlivých vrstev podél částečně zaprášených ploch jednotlivých nátěrů. Kromě křemenných zrn byla ve výbrusu nalezena

jméno	lokace	specifikace lokace	dynastie
Hem-Chentycenenet „Chentycenenetův služebník“	Abúsír	reliéfní výzdoba Niuserreova zádušního chrámu	polovina 5./Niuserre
Iret-Chentycenenet „To, co učinil Chentycenenet“	Abúsír	reliéfní výzdoba hrobky vezíra Ptahšepsese	polovina 5./Niuserre
	Sakkára	reliéfní výzdoba Duahepovy hrobky (D 59)	polovina 5./Niuserre
Vaškai-Chentycenenet „Mocné je Chentycenenetovo ka“	Sakkára	reliéfní výzdoba hrobky vezíra Kaje (D 19)	polovina 5./Niuserre
Ny-Chentycenenet „Ten, který náleží Chentycenenetovi“	Sakkára	reliéfní výzdoba hrobky Cefua Ptahhotepa	druhá polovina 5.

Tabulka 2 Přehled osobních jmen, jejichž součástí je Chentycenenet. Jsou charakteristická pro období kolem poloviny 5. dynastie

Obr. 4 Detail a výbrus obílení nepravých dveří, na němž lze rozeznat nejméně 15 vrstev bílých nátěrů (foto archiv ČEGÚ)

i kalcitová zrna (viz obr. 4 vpravo), zbytky mikroorganismů z nilského bahna a jeden zvířecí chlup, který může pocházet ze štětce. Stopy jemných i hrubších štětců jsou z Abúsíru známy (pozorování v terénu).

Z výsledků látkové analýzy především vyplynulo, že všechny nátěry jsou sádrové, což je v celé oblasti nejběžnější jev (srov. Cílek *et al.* 2010: 56–64). V Abúsíru nalezneme sádrové omítky a nátěry v podstatě dvojího typu: Buď byl využit jakýkoli, např. místní sádrovec a smíchán s místními načervenalými písky (dodnes těžnými nad českou archeologickou koncesí) – v tomto případě je výsledná barva nátěru nahnědlá, anebo byla, jako v Hetepuniho případě, využita ušlechtlejší čistá bílá surovina pocházející zřejmě z fajúmských dolů (Cílek *et al.* 2010: 56) – pak je barva nátěru čistě bílá. V prvním případě, kdy na barvě sádrové hmoty příliš nezáleží, je možné postupovat „svépomocí“, tedy nasbírat sádrovec na povlácích místní tafla a nedokonale ho vypálit na ohni (ve výbrusu se pak objevují jednak uhlíky, jednak nedokonale vypálená zrna sádrovce). V případě použití čistě bílé sádrové barvy však musíme předpokládat celý řetězec výrobních aktivit – od těžby přes zpracování suroviny až po distribuci a prodej barvy.

Podle výsledků z elektronového skenovacího mikroskopu je sádrový nátěr použitý v Hetepuniho případě velmi čistý a homogenní a neobsahuje žádné výrazné příměsi (viz tab. 3). Velikost krystalů sádrovce vzniklého ze sádry je téměř uniformní. Barva působí profesionálním dojmem. Jejím základem je čistý sádrovec, ale často se objevují zrna křemene, téměř všudypřítomné jílové minerály i další

běžný egyptský přírodní materiál, kterým jsou jílová zrna červeně zabarvená oxidy železa. Jedná se o typický materiál nilských záplav (Cílek *et al.* 2010: 56).

Nečekaným nálezem však byla drobná zrna čistého barytu (BaSO_4), jež byla nalezena v písčité hlíně pod sádrovým nátěrem. Barytové žíly jsou sice v Egyptě poměrně běžné, a dokonce jsou jednou z dodnes vyvážených egyptských komodit (Haroun – Raslan 2010). Avšak použití barytu není pro období Staré Říše doloženo, i když je známo, že baryt doprovázel ametystové žíly u Wádí el-Hudí nedaleko Asuánu (Nicholson – Shaw 2000: 51). Nález barytu v nátěru prozatím nelze uspokojivě vysvětlit, z geologického hlediska je však zřejmé, že se nejedná o náhodu, ale spíše o doklad nějaké jiné, zatím neobjasněné výrobní aktivity.

Pokud bychom se na základě získaných údajů pokusili rekonstruovat technologický postup nátěru, můžeme uvažovat o těchto krocích:

1. Bílá barva je vyráběna v profesionální dílně a dále distribuována.
2. Řemeslník používá řídkou, homogenní barvu, kterou v tenkém nátěru štětcem nanáší na objekt. Ten je částečně zaprášený místním materiálem, v němž jsou zastoupena křemenná zrna, jílové minerály a oxidy železa. Ty se někdy rozmyjí a vytvoří nahnědlý či načervenalý odstín, ale další vrstva nátěru je již čistě bílá.
3. Natírání probíhá buď v cyklu ročních slavností, anebo jednou za čas, když objekt působí špinavým dojmem. Podle počtu nátěrů (15–18) můžeme délku této religiózní či estetizující aktivity odhadnout na 20–60 let.

Spektrum	Na_2O	MgO	Al_2O_3	SiO_2	SO_3	CaO	FeO	BaO
1	1,01	0,71	1,87	6,69	29,08	3,55	15,34	41,45
2	1,32	0,76	1,33	4,07	30,23	3,67	7,55	51,08
3	1,22	1,87	7,11	59,71	5,98	6,59	8,85	7,68
4	0,98	0,65	2,00	5,78	29,82	4,33	6,45	49,99
5	0,49	0,33	1,70	5,07	30,63	5,99	4,80	50,99
6	2,04	3,02	20,19	47,19	1,97	9,79	10,61	

Tabulka 3 Chemické složení bílé barvy bohaté na baryum (v procentech). Zatímco hlavní hmota nátěru je tvořena běžným čistým sádrovcem, některé partie obsahují i bílou barvu s příměsí siranu barnatého – barytu (analytik Š. Jonášová)

Proč byly obětní formule, tituly, jméno zesnulého a jeho vyobrazení zcela překryty bílou barvou? Analogické nálezy z jižního Abúsíru ukazují, že tento jev nebyl zcela neobvyklý. Nepravé dveře úplně pokryté bílou barvou se objevují např. u kněží Idžedžiho (Dulíková *et al.* 2011), Hezeka a Chaje. Posledně jmenovaný měl kromě samotných nepravých dveří velmi pravděpodobně bíle natřen celý prostor, kde se provozoval kult, a to včetně podlahy (viz Dulíková 2013). Tito muži mají společné období, v němž žili (konec 6. dynastie až 1. přechodná doba), a Chaje a Hetepuniho navíc spojuje i volba místa pohřbu ve dvoře princezny Šeretnebtej.

Obdobně použitá bílá barva v kultovních prostorech se objevuje i v některých hrobkách úředníků působících v období vlády Pepiho II., jež byly postaveny v jižní Sakkáře v blízkosti pyramidy tohoto panovníka (Jéquier 1929: 32, 62, 96, 105). V severní Sakkáře se také nachází shluk hrobek, v nichž bylo použito bílých nátěrů v zádušním kontextu. Na východ od mastaby vezíra Merefnebefa vznikla nekropole, kde byly pohřbívány osoby v rámci sociálního žebříčku níže postavené. Nadzemní části jejich hrobek, do nichž se zpravidla umísťovaly vápencové nepravé dveře, byly vystavěny z nepálených cihel, pohřební šachty byly vytesány do skály. Ústřední body jejich zádušního kultu byly opakovaně natřeny na bílo, často i oblast kolem nepravých dveří, obětní oltáře a vstupní dveře (Kuraszkiewicz 2002: 366–367). Hrobky tohoto typu s bílými nátěry se zde stavěly od druhé poloviny 6. dynastie do 1. přechodné doby. Za pozornost stojí aplikování bílých nátěrů na Pehenptahových a Džestihových vápencových nepravých dveřích. Poté co na nich byl vyhotoven nápis v zahloubeném reliéfu, byl povrch stély přetřen červenou barvou, která měla imitovat červenou žulu, tedy nákladnější materiál. Nato pak přišlo několik vrstev bílé barvy, která tak zaplnila hieroglyfické znaky, a tím překryla celou výzdobu včetně jména zesnulého a jeho vypodobnění (Kuraszkiewicz 2002: 357, 360, 366–367). Zdá se tedy, že užití symboliky bílé barvy jakožto prostředku vizuální komunikace v tomto případě převážilo nad jazykovým sdělením psaného textu, jenž byl pod bílým nátěrem úplně skryt, stejně jako nad snahou imitovat vzhled žuly. Nejen hieroglyfické texty a veškerá výzdoba, ale i materiál se tak staly pro žijící neviditelnými.

Bílá barva ve starém Egyptě symbolizovala rituální čistotu, posvátnost, nedotknutelnost (Wilkinson 1999: 109). Její použití ve staroříšské zádušní architektuře bylo běžné (např. Verner – Callender 2002: 83; Vymazalová *et al.* 2011: 9, 38, 43, 179, pl. 12), avšak její aplikování přes výzdobu (včetně hieroglyfických nápisů) na místech, kde byl prováděn zádušní kult, bylo časově ohraničeno – objevuje se ve druhé polovině 6. dynastie a přetrvává do 1. přechodného období. Nálezy z Abúsíru ukazují, že k obilnění docházelo pravděpodobně krátce po pohřbu, kdy bylo tělo uloženo a šachta zasypána. Kamil Kuraszkiewicz (2002: 59) však nevyklučuje, že obilnění kultovních míst v severní Sakkáře mohlo souviset s obnovením rituální čistoty, kterou místa mohla ztratit z mnoha důvodů. Tato teorie mohla platit v případě aplikování bílého nátěru v hrobce vezíra Merefnebefa, kde nátěr překrýval poničenou reliéfní výzdobu v dolní části stěn (Kuraszkiewicz 2002: 366). Obdobně byla bílá barva použita v mastabě soudce Intiho,

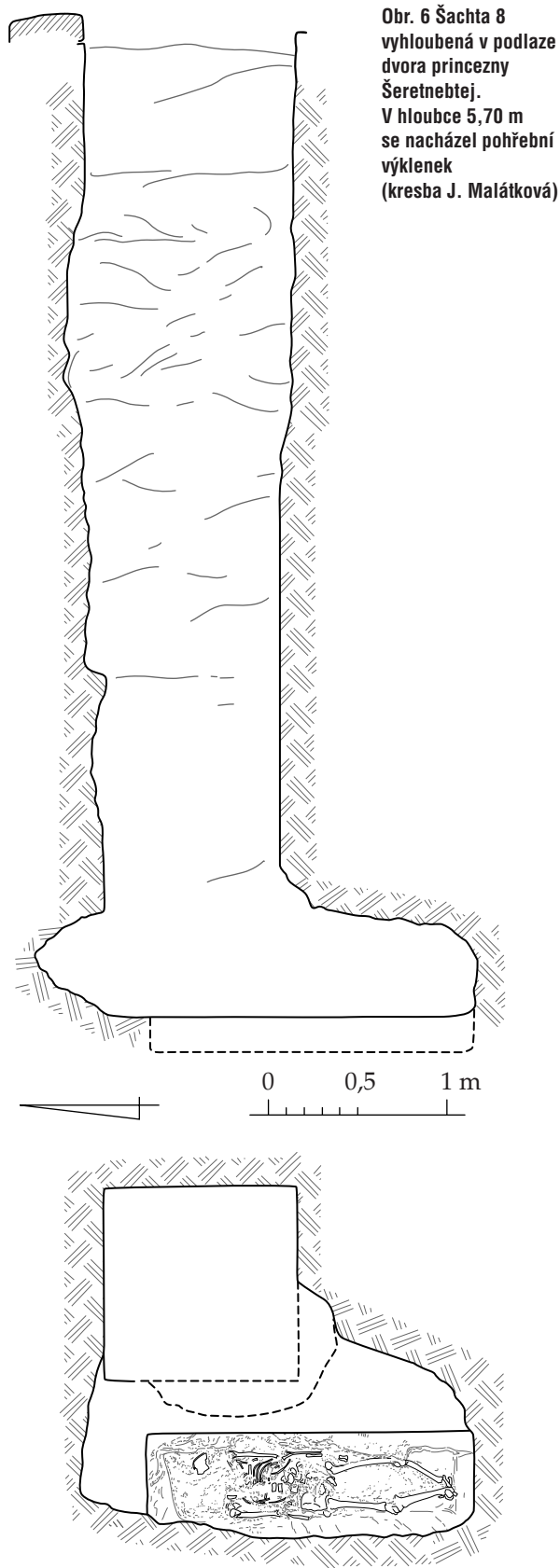
avšak pouze v dolní části stěn kaple (Bárta *et al.* v přípravě). Zdá se, že bílý nátěr v mastabách soudce Intiho a vezíra Merefnebefa zřejmě plnil jinou funkci než v předešlých případech, kdy byly bílé nátěry programově aplikovány na celé kultovní prostory nebo jejich části.

V souvislosti s užitím bílých nátěrů v Abúsíru, respektive ve dvoře princezny Šeretnebtej nelze opomenout obětní oltář umístěný před naosem s vázanou sochou muže v životní velikosti. Snad šlo o zpodobnění majitele přilehlé skalní hrobky Šepesuptaha, žijícího ve druhé polovině 5. dynastie (Vymazalová – Dulíková 2012: 15), nebo o sochu jiného člena rozvětvené rodiny, jež byla v komplexu AS 68 pohřbívána po několika generacích (Vymazalová 2014: 18). Oltář před naosem byl sestaven z úlomků vápence, nepálených cihel, svrchní část byla domodelována z bláta a několikrát natřena na bílo (obr. 5; obdobný oltář viz např. Kuraszkiewicz 2002: 367, pozn. 57). Vzhledem k povaze oltáře a ke skutečnosti, že Šepesuptahův zádušní kult probíhal v kapli jeho skalní hrobky (AS 68b), nelze vyloučit, že byl oltář před naos instalován v průběhu 6. dynastie. Na sklonku Staré říše tak mohla být kromě provozování zádušních kultů ve dvoře princezny Šeretnebtej uctívána i socha vysokého hodnostáře.

Z archeologických dokladů je zřejmé, že se k nanášení či uskladnění bílé barvy pro nátěry používaly keramické nádoby nebo jejich části (nejčastěji dna). V případě

Obr. 5 Naos s vázanou sochou muže v životní velikosti, před nějž byl instalován obětní oltář s bíle natřeným povrchem (foto V. Dulíková)

Obr. 6 Šachta 8
vyhloubená v podlaže
dvora princezny
Šeretnebtej.
V hloubce 5,70 m
se nacházel pohřební
výklenek
(kresba J. Malátková)

Šachta 8

Jak bylo uvedeno výše, Hetepuniho nepravé dveře byly nalezeny téměř na dně šachty 8. Její ústí mělo rozměry $1,20 \times 1,20$ m, dosahovala hloubky 5,70 m (obr. 6; pro základní informace k šachtě viz Bárta *et al.* v tisku). Zásyp šachty tvořil hnědý písek s úlomky vápence a taflly. Na jejím dně byl směrem k jihozápadu vytesán pohřební výklenek, v jehož podlaže byla v severojižním směru zahloubena pohřební jáma obdélníkového tvaru ($185 \times 44-49,50 \times 20$ cm), do které byla umístěna dřevěná rakev s tělem zesnulého muže ve věku 40–60 let (286a/AS68/2013). Zemřelý byl uložen na zádech v natažené poloze hlavou směrem k severu. Konvexní poloha dolních končetin a vybočení páteře vzbuzují dojem, jako by byl jedinec „napasován“ do rakve kratší než jeho tělo (obr. 7). Je však velmi pravděpodobné, že při manipulaci s rakví v den pohřbu mohlo dojít k sesunutí těla, což způsobilo mírnou deformaci nohou. Na základě délky stehenní kosti byla výška tohoto jedince odhadnuta přibližně na 172 cm.⁵ Působením vlhkosti kosti zřehly a vytvořily se na nich krystaly soli. Ze stejného důvodu se zcela rozložila dřevěná rakev zhotovená z akácie (*acacia cf. nilotica*).⁶ Zůstaly z ní pouze fragmenty a otisky na stěnách pohřební jámy. V komůrce se nedochovaly žádné pozůstatky pohřební výbavy. Zásyp šachty obsahoval fragmenty keramických nádob.

Datování a doklady keramických nálezů

Vzhledem k hloubce šachty (necelých 6 m) bylo množství keramiky, které zde bylo nalezeno, v poměru k jiným stejně hlubokým šachtám z komplexu princezny podprůměrné (srovnej Arias Kytarová 2013: 38–40). Je nutné zdůraznit, že všechny keramické fragmenty pocházejí z výplně šachty, zatímco v samotné pohřební nice se žádné nenašly. Ač pohřeb v šachtě 8 narušili ve starověku zloději a původní zásyp mohl být promísen se zásypy dalších šachet, mohou keramické nálezy ze šachty 8 s určitou opatrností napomoci při objasnění datování a interpretaci šachty a případně potvrdit, nebo vyvrátit teorie vytvořené na základě studia Hetepuniho nepravých dveří.

Z celé šachty bylo vyzvednuto 61 diagnostických zlomků, pocházejících z nejméně 28 jednotlivých nádob. Všechny zlomky byly velmi malé, což by mohlo poukazovat na úmyslné rozbití během vykonávání pohřebních rituálů (viz také Arias Kytarová 2010: 29). Tři nádoby, které se podařilo sestavit do kompletního tvaru nebo alespoň profilu, byly rovněž rozbité na drobné kousky. V šachtě byla překvapivě nejvíce zastoupena třída mís, šlo celkem o 16 jednotlivých kusů. Kromě nich byly v zásypu odkryty i zlomky minimálně sedmi pivních džbánů, avšak pouze jeden mohl být složen do kompletního profilu. Též se zde našly i tři jemnější džbány a minimálně dvě chlebové formy.

Individuální mísy ze šachty 8 můžeme rozdělit do několika typologických skupin – nejvíce jsou zastoupeny tzv. médúmské mísy s esovitým prohnutím okraje a výdutí, za nimi následují mělké mísy s různě modelovanými okraji, dále středně hluboké mísy s přímými modelovanými okraji a hluboké mísy s modelovanými okraji. Všechny mísy (až na jednu výjimku) byly vyrobeny z kvalitně plaveného

nádob se stopami bílé hmoty uvnitř, které se zpravidla nacházejí v zásypu šachet a někdy i v pohřebních komůrkách (Rzeuska 2006: 446–448), se v egyptologické literatuře velmi často nerozlišuje, zda se jedná o nátěrovou barvu, nebo maltu (respektive omítku), která má hrubší strukturu a jejíž užití bylo odlišné (více k maltám a omítkám viz Cílek 2012).

Obr. 7 V nice na dně šachty 8 byl pohřben muž ve věku 40–60 let. Původně byl uložen do akáciové rakve, ze které se dochovaly pouze drobné fragmenty a otisky na stěnách pohřební jámy (foto V. Dulíková)

nílského bahna typu B1 a po obou stranách pokryty listrem. Byl použit pro Starou říši charakteristický tzv. sendvičový výpal s několika barevnými zónami a šedým, černým nebo fialovým jádrem. Barva listru dosahuje spíše tmavých červených až hnědých odstínů.

Tzv. médúmské mísy (odborněji mísy s esovitě zahnutým přechodem mezi okrajem a výdutí) mohou poskytnout celou řadu cenných datačních informací, zejména když jsou zachovány v kompletním stavu, nebo alespoň v profilu. Z matematických výpočtů vztahů mezi jednotlivými částmi nádoby dokážeme na základě analogií určit dynastii, v níž byla mísa vyrobena.⁷ Zde je však zároveň největší problém datování podle jemného zboží – i když dokážeme určit, kdy byla nádoba vyrobena, neznamená to, že na tomto základě můžeme datovat hrobku nebo příslušnou šachtu. Jemná keramika mohla být uchovávána i po několika generacích a často se i v intaktních kontextech vyskytují starší a mladší typy vedle sebe. Proto je vždy nutné mít na paměti, že médúmské mísy (na rozdíl např. od mnohem méně atraktivních pivních džbánů) poskytují jenom tzv. *terminus post quem*.

V záspy šachty 8 byly nalezeny zlomky pěti médúmských mís. Na základě tvarování těla je možné je rozdělit na dva hlavní typy, a to se zaoblenými rameny a s ostře lomenými rameny. V rámci klasifikace je lze třídit na další formy, např. na základě přesného tvaru okraje nebo umístění maximální výdutě. Nejvýznamnější z médúmských mís z tohoto kontextu je bezesporu mísa č. 56-1.AS68.2012, která byla po složení dochovaných zlomků zachována do 80 % celkového objemu (obr. 9). Na rozdíl od ostatních byla vyrobena z jemně plaveného nílského bahna typu A (tzv. *Nile silt A*). Mísa má přímý okraj, zaoblená ramena a ostré odsazení okraje a těla pomocí vnějšího žlábkem. Paralely k danému tvaru můžeme najít např. u médúmských mís z rituální šachty v Pehenptahově hrobovém komplexu v západní Sakkáře ze sklonku 6. dynastie (Rzeuska 2006: Pl. 126, 635) a z vrstev 6. dynastie v údolní části slunečního chrámu panovníka Veserkafa

ve severním Abúsíru (Kaiser 1969: Abb. XVII, 112–113). V Abúsíru se tvarově i metricky téměř identické mísy podařilo odkrýt např. ve dvou různých šachtách hrobky soudce Intiho, kterou můžeme bezpečně datovat do pozdní 6. dynastie. Další analogie z Abúsíru pocházejí ze sousedící anonymní mastaby AS 32 (viz např. Kytmarová 2009: Fig. 55 JJ-ShE-08, LL-Sh5-31 a LL-Sh5-37).

Hrobkový komplex synů vezíra Kara v jižním Abúsíru je keramicky provázán s materiálem ze šachty 8 nejenom díky těmto tzv. médúmským mísám. Tytéž dvě šachty z Intiho mastaby (tzv. šachta E a L) a prostor severovýchodního rohu této hrobky poskytly analogie i k hlubokým mísám s modelovaným okrajem. Nálezy z pohřební komory dalšího Karova syna Senedžemiba nabídlly paralely k dvěma dalším nádobám, a to plochému talíři se zploštělým okrajem a středně hluboké míse s přímým okrajem s vnějším žlábkem (Kytmarová 2009: Fig. 65, JJ-ShL-01 a JJ-ShE-02; Bárta *et al.* 2009: Fig. 6.3. 139–142). Senedžemibův pohřeb je přitom datován přímými epigrafickými doklady, a to kromě jiného nápisem na malé travertinové pokličce, kde je uvedeno jméno panovníka Pepiho II. Neferkarea (Bárta 2009 *et al.*: 267–268, 114/HH/2001, Fig. 6.3.155). Podobné analogie je možné najít na celé memfidské nekropoli. Ploché talíře s vnitřním žlábkem se vyskytují např. na pohřebišti 6. dynastie v západní Sakkáře ve dvoře Merefnephefovy mastaby, v kapli Ichiho hrobky nebo v jedné z pohřebních šachet Nypepiho hrobky. Středně hluboké mísy s přímým okrajem a vnějším žlábkem se ve vyšším počtu vyskytují v rituální šachtě ženy jménem Cheti,⁸ jakož i v několika kusech z vrstev 6. dynastie ve slunečním chrámu panovníka Veserkafa v Abúsíru (Kaiser 1969: Abb. XVIII, 120). Z Inuminovy hrobky u Tetiho pyramidy v Sakkáře, datované zhruba do období Pepiho I., pochází několik různých analogií, a to např. k plochému talíři se žlábkem pod vnitřním okrajem, k hluboké míse s modelovaným okrajem a k míse se zploštělým okrajem a vnějším žlábkem (Kanawati *et al.* 2006: Pl. 76, TNE96:254; Pl. 79, TNE96:228; Pl. 80, TNE96:SH44).

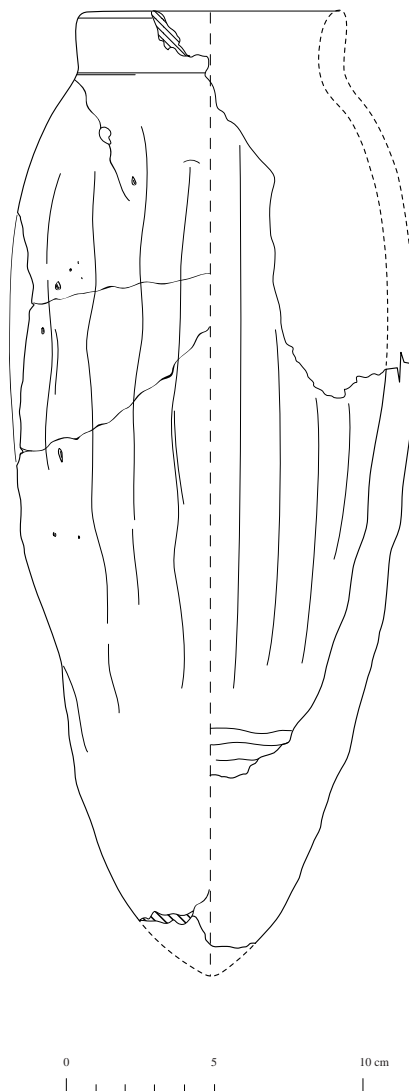
Dataci do pozdější 6. dynastie se do jisté míry vymyká jediný pivní džbán dochovaný v kompletním profilu (56-20.AS68.2013). Má poměrně úzké hrdlo, vejcovité zužující se tělo a špičaté dno (obr. 8). Tento typ se sice vyskytuje po celou dobu pozdní Staré říše, ale z analogií v Abúsíru by svou výškou 32,50 cm poukazoval spíše na závěr 5. dynastie nebo ranou 6. dynastii. Na druhou stranu je tento typ poměrně úzkých a vysokých pivních džbánů s nízkým hrdlem doložen v oblasti memfidské nekropole i v kontextech datovaných do doby Pepiho II., např. v západní Sakkárě dokonce i s obdobnými rozměry a výškou jenom kolem 32 cm. Jedná se např. o několik džbánů z deponitu nalezeného v Pehenptahově hrobce (Rzeuska 2006: Pl. 28, Form 9, č. 77 a 80). Z fragmentů nalezených ve výplni šachty 8 můžeme určit, že tady bylo nejméně šest dalších pivních džbánů patřících ke stejnému typu a s podobnými rozměry.

Zdá se, že i navzdory relativně malému množství je výpovědní hodnota keramických nálezů ze šachty 8 poměrně vysoká. Vzhledem ke znalostem keramického materiálu nacházeného v kontextech pohřbů vysokých a nižších úředníků na abúsírské nekropoli je zřejmé, že tento konkrétní materiál nepatří mezi typické reprezentanty nálezů očekávaných v zásypech pohřební šachty. Šachty byly obvykle vyplněny odpadním stavebním materiálem (často kromě písku i poměrně velkými kusy vápence) a nepotřebnou keramikou. Ve většině případů předpokládáme, že u keramiky šlo o nádoby použité během pohřebních rituálů: Po uzavření pohřební komory bylo nutné znemožnit jejich opětovné využití v nesakrálních souvislostech, proto byly vhozeny do šachty, a tím byla uchována jejich posvátnost (viz např. Rzeuska 2006: 453–492). Šlo přitom o třídobě poměrně jasně vymezené skupiny, mezi nimiž převládaly různé stojany a podnosy.

Nálezy z šachty 8, kde procentuálně vyniká velké množství jemných listrovaných mís, odpovídají svým charakterem spíše typu nálezů z pohřebních komor. U samotného pohřbu většinou nacházíme nádoby spojené s konzumací jídla a pití – džbány, často vyplněné z praktických důvodů falešnou náplní z nilského bahna, zastupují nápoje, zatímco misky nebo talíře symbolizují jídlo. V prvním případě přitom může jít o hrubé pivní džbány (nalezené v neporušeném stavu např. v pohřební komoře kněze Neferinpua) nebo kvalitnější džbány na víno (objevené v rohu pohřební komory ženy, která byla pravděpodobně jeho manželkou). Misky jsou zpravidla kvalitně vyrobené a pokryté červeným listrem. Mnohem konkrétnější příklady nacházíme v pohřebních komorách celého komplexu princezny Šeretnebtej (např. Arias Kytarová v tomto čísle: 11–19).

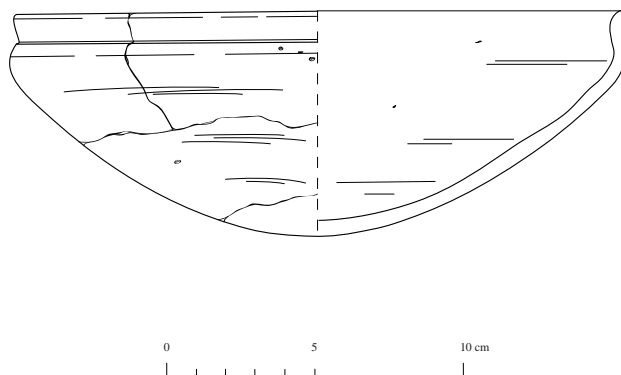
V případě šachty 8 není vzhledem k narušenosti celého archeologického kontextu možné bezpečně potvrdit žádnou teorii. Keramické nádoby svým charakterem odpovídají nálezům z pohřebních komor a mohly se do šachty dostat druhotně během zlodějské činnosti, kdy byla komora vykradena. Není ani vyloučeno, že jde o zcela nesouvisející nálezy původně pocházející z některé z okolních šachet. Převážná většina paralel k jednotlivým nádobám z výplně šachty 8 se váže k období 6. dynastie, přičemž některé jsou doloženy hlavně pro vládu panovníka Pepiho I., avšak jiné přetrvávají až do doby Pepiho II. Z četných analogií můžeme např. zmínit několikanásobně

56-20.AS68.13

Obr. 8 Pivní džbán č. 56-20.AS68.2013 ze zásypu šachty 8 (kresba K. Arias Kytarová, L. Vařeková)

56-1.AS68.13

Obr. 9 Tzv. médúmská mísa č. 56-1.AS68.2013 ze zásypu šachty 8 (kresba K. Arias Kytarová, L. Vařeková)

paralely vážící se k různým částem pohřebního komplexu synů vezíra Kara (viz výše). Vzhledem k datování nepravých dveří na základě typologie a ikonografie je však možné říci, že keramické nálezy potvrzují datování výplně šachty do stejné doby.

Hetepuniho nepravé dveře, datované do sklonku Staré říše či 1. přechodné doby, jsou dalším z dokladů, které nejen vypovídají o činnosti na abúsírské nekropoli v tomto období, ale díky analýze nápisu také posloužily jako mikrosonda do vývoje jednoho z hrobových komplexů v jižním Abúsíru, tj. skupiny hrodek (AS 68) nazývané komplex princezny Šeretnebtj. Čtyři velké skalní hrobky si zde nechali vybudovat vysocí hodnostáři a jejich rodiny žijící ve druhé polovině 5. dynastie. V méně výstavných hrobech ve dvoře a chodbě komplexu se pohřbívalo i později, a to až do závěru Staré říše či v 1. přechodné době. Objev nepravých dveří kněze Hetepuniho tedy umožnil poznat sociální postavení jedné z osob, která si vybrala pro místo pohřbu šachtu v komplexu princezny Šeretnebtj. Nelze vyloučit možnost, že důvodem mohla být Hetepuniho příslušnost k některé z rodin pohřbených ve skalních hrobkách.

Poznámky:

- Malbu jako výzdobný prostředek nepravých dveří si také zvolil např. správce statku Tetianch, jenž byl pohřben v severní Sakkáře (Kuraszkiewicz 2002: 354–356, fig. 2, pl. 14).
- Např. *Nfrt-n(j)*, „moje dokonalost“ (Gourdon 2007: 397/5); *Htp-n* (507/5), *Hrd-n(j)*, „mám dítě“ (570/1); *Z3t-n(j)*, „mám dceru“ (579/2); *K3(j)-n(j)*, „mé ka je moje“ (691/2). Podle analogií v monografii od Katrin Scheeleové-Schweitzerové, která se věnuje antroponymiím ve Staré říši, může jméno Hetepuni znamenat zvolání „obětiny pro mě“, nebo se nemusí jednat o plné jméno, ale o jméno zkrácené (Scheele-Schweitzer 2006: 66–70).
- Tatáž záměna ve jménu boha Chentyceneneta se vyskytuje také na nepravých dveřích, které náležely Chajovi, jež byl rovněž pohřben ve dvoře princezny Šeretnebtj (viz Dulíková 2013: 65, obr. 1).
- Za diskuzi k výsledkům děkujeme Jindřichu Hladilovi (Geologický ústav Akademie věd ČR).
- Antropologické určení jedince pohřbeného v šachtě 8 (286a/AS68/2013) provedla Petra Havelková (Antropologické oddělení, Národní muzeum).
- Vzorky dřeva z rakve (286b/AS68/2013) určil Jan Novák (Laborať archeobotaniky a paleoekologie, Přírodovědecká fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích).
- Z matematických analýz je nutno zmínit počítání poměru výšky okraje/hrdla k průměru nádoby, dále poměru výšky okraje/hrdla k celkové výšce mísy a nakonec tzv. index nádoby (*Vessel Index*), který se odvozuje z poměru maximální výdutě k výšce nádoby (podrobně viz i Op de Beeck 2004 a Ballet 1987).
- V západní Sakkáře jde o několik analogií, srov. např. Rzeuska 2006: Pl. 90, Form 117 a Pl. 94, Form 131.

Literatura:

Arias Kytmarová, Katarína: 2010 „Pohřební rituály a keramika v rituálním kontexte v období Staré říše“, in: Dulíková, Veronika – Jirásková, Lucie – Mynářová, Jana (eds.). *Pražské egyptologické studie 7*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Český egyptologický ústav, s. 23–30.

2013 „Jedlo a pití pre zászvetie – keramické nálezy z komplexu princezny Šeretnebtj“, *Pražské egyptologické studie 10*, s. 35–46.

Ballet, Pascale: 1987 „Essai de classification des coupes type Maidum-bowl du sondage nord de 'Ayn-Asil (Oasis de Dakhla). Typologie et evolution“, *Cahiers de la céramique égyptienne 1*, s. 1–16.

Bárta, Miroslav *et al.*: 2009 *Tomb Complex of the Vizier Qar, His Sons Qar Junior and Senedjemib, and Iykai. Abusir South 2*, Prague: Dryada [Abusir XIII; Abusir South 2].

v přípravě *The Tomb of Inti*, Prague [Abusir XXI].

Bárta, Miroslav – Vymazalová, Hana – Dulíková, Veronika – Arias Kytmarová, Katarína – Megahed, Mohamed – Varadzin, Ladislav: v tisku „Exploration of the necropolis at Abusir South in the season 2012. Preliminary report“, *Ägypten und Levante*.

Brovarski, Edward: 2006 „False doors & history: the Sixth Dynasty“, in: Bárta, Miroslav (ed.). *The Old Kingdom Art and Archaeology. Proceedings of the Conference Held in Prague, May 31 – June 4, 2004*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague – Academia, s. 71–118.

Čílek, Václav: 2012 „Egyptské malty – materiály a používané technologie“, *Pražské egyptologické studie 9*, s. 32–37.

Čílek, Václav – Novák, Jiří – Krejčí, Jaromír – Hladil, Jindřich – Lang, Miloš: 2010 „Rocks and buildings materials of the Abusir area“, in: Krejčí, Jaromír *et al.* *The royal necropolis in Abusir*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts [Abusir XVIII], s. 31–64.

Coppens, Filip – Vymazalová, Hana: 2011 „Statues and Rituals for Khentkaus II. A Reconsideration of Some Papyrus Fragments from the Queen's Funerary Complex“, in: Bárta, Miroslav – Coppens, Filip – Krejčí, Jaromír (eds.). *Abusir and Saqqara in the Year 2010/2*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts, s. 785–799.

Dorman, Peter F.: 2002 „The biographical inscription of Ptahshepses from Saqqara: A newly identified fragment“, *Journal of Egyptian Archaeology 88*, s. 95–110.

Dulíková, Veronika: 2013 „Nepravé dveře jistého Chaje aneb malá brána z onoho světa“, *Pražské egyptologické studie 10*, s. 65–69.

Dulíková, Veronika – Odler, Martin – Havelková, Petra: 2011 „Archeologický výzkum hrobky lékaře Neferherptaha“, *Pražské egyptologické studie 8*, s. 9–16.

Fettel, Jens: 2010 *Die Chentiu-schi des Alten Reiches*, Heidelberg: Philosophische Fakultät der Universität Heidelberg (nepublikovaná disertační práce).

Fischer, Henry George: 1964 „A Group of Sixth Dynasty Titles Relating to Ptah and Sokar“, *Journal of American Research Center in Egypt 3*, s. 25–29.

1996 „Egyptian Doors, Inside and Out“, in: Fischer, Henry George. *Varia Nova*, New York: The Metropolitan Museum of Art [Egyptian Studies III], s. 91–102.

Goedicke, Hans: 1996 „Gods and Priests by the Hundreds?“, in: Shade-Bush, Mechtild (ed.). *Wege öffnen. Festschrift für Rolf Gundlach zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [Ägypten und Altes Testament 35], s. 73–79.

Gourdon, Yannis: 2007 *Recherches sur l'anthroponymie dans l'Égypte du IIIe millénaire avant J.-C.: signification et portée sociale du nom égyptien avant le Moyen Empire*, Lyon: Université Lumière Lyon 2 (nepublikovaná disertační práce).

Haroun, Y. S. – Raslan, M. F.: 2010 „Occurrence of barite mineralizations in Bahariya depression, Western Desert, Egypt“, *Physicochemical Problems in Mineral Processing 44*, s. 41–52.

Holmberg, Maj Sandman: 1946 *The God Ptah*, Lund: Gleerup.

James, T. G. H.: 1953 *The Mastaba of Khentika called Ikhekhi*, London: Quaritch [Archaeological Survey of Egypt, Thirtieth Memoir].

Jéquier, Gustave: 1929 *Tombeaux de particuliers contemporains de Pepi II*, Caire: Institut français d'archéologie orientale [Fouilles à Saqqarah].

Jones, Dilwyn: 2000 *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom*, Oxford: Archaeopress [BAR International Series 866].

- Kanawati, Naguib *et al.*: 2006 *The Teti Cemetery at Saqqara. Vol. VIII: The tomb of Inumin* [The Australian Centre for Egyptology: Reports 24].
- Kaiser, Werner: 1969 „Die Tongefässe“, in: Ricke, Herbert. *Das Sonnenheiligtum des Königs Userkaf, Band II: Die Funde*, Cairo: Schweizerisches Institut für Ägyptische Bauforschung und Altertumskunde [Beiträge zur ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde 11], s. 49–82.
- Kees, Hermann: 1915 „Eine Liste memphitischer Götter im Tempel von Abydos“, *Recueil de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes. Pour servir de bulletin à la Mission française du Caire* 37/1, s. 57–76.
- Kuraszkiewicz, Kamil Omar: 2002 „Inscribed Objects from the Old Kingdom Necropolis West of the Step Pyramid (With Remarks on Their White Coating)“, in: Coppens, Filip (ed.). *Abusir and Saqqara in the Year 2001. Proceedings of the Symposium (Prague, September 25th – 27th 2001)*, Archiv Orientální 70/3, s. 351–376, pls. 12–25.
- Kytarová, Katarína: 2009 *Pottery of the Fifth and Sixth Dynasty from the excavations of the Czech Institute of Egyptology in the cemeteries of Abusir South*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Český egyptologický ústav (nepublikovaná magisterská práce).
- Leitz, Christian: 2002 *Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen. Band VII: s-d*, Leuven – Paris – Dudley, Massachusetts: Peeters [Orientalia Lovaniensia Analecta 116].
- Roth, Ann Macy: 1991 *Egyptian Pyles in the Old Kingdom. The Evolution of a System of Social Organization*, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago [Studies in Ancient Oriental Civilization 48].
- Nicholson, Paul T. – Shaw, Ian (eds.): 2000 *Ancient Egyptian Materials and Technologies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Op de Beeck, Lies: 2004 „Possibilities and Restrictions for the Use of the Maudum-Bowls as Chronological Indicators“, *Cahiers de la céramique égyptienne* 7, s. 239–280.
- Posener-Kriéger, Paule: 1976 *Les archives du temple funéraire de Néferirkare-Kakaï. Traduction et commentaire I–II*, Le Caire: Institut français d'archéologie orientale [Bibliothèque d'étude 65].
- Roth, Ann Macy: 1995 *A Cemetery of Palace Attendants. Including G 2084–2099, G 2230 + 22341, and 2240*, Boston: Museum of Fine Arts [Giza Mastabas 6].
- Rusch, Adolf: 1923 „Die Entwicklung der Grabsteinformen im Alten Reich“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 58, s. 101–124.
- Rzeuska, Teodozja: 2006 *Pottery of the Late Old Kingdom. Funerary Pottery and Burial Customs*, Varsovie: Neriton [Saqqara II. Polish-Egyptian Archaeological Mission].
- Scheele-Schweitzer, Katrin: 2006 *Die Personennamen des Alten Reiches. Altägyptische Onomastik unter lexikographischen und sozio-kulturellen Aspekten*, Marburg: Philipps-Universität Marburg (nepublikovaná disertační práce).
- Verner, Miroslav – Callender, Vivienne Gae: 2002 *Djedkare Family Cemetery*, Prague: Charles University in Prague – Set Out [Abusir VI].
- Vymazalová, Hana: 2014 „Skální hrobky v hrobovém komplexu princezny Šeretnebtj (AS 68): výzkum šachet a pohřebních komor“, *Pražské egyptologické studie* 12, s. 10–19.
- Vymazalová, Hana *et al.*: 2011 *The Tomb of Kaiemtjenenet (AS 38) and the Surrounding Structures (AS 57–60)*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts [Abusir XXII].
- Vymazalová, Hana – Dulíková, Veronika: 2012 „O princezně Šeretnebtj“, *Pražské egyptologické studie* 9, s. 10–17.
- Wiebach, Silvia: 1981 *Die ägyptische Scheintür. Morphologische Studien zur Entwicklung und Bedeutung der Hauptkultustelle in den Privatgräbern des Alten Reiches*, Hamburg: Verlag Borg GmbH.
- Wilkinson, Richard H.: 1999 *Symbol & Magic in Egyptian Art*, London: Thames – Hudson.

Abstract:

Hetepuni, a priest from the courtyard of princess Sheretnebtj

During the autumn excavation season of 2013, archaeological work in the tomb complex of princess Sheretnebtj (AS 68) continued. A false door was found in the filling of shaft 8 in Sheretnebtj's courtyard. The limestone stela (75 × 49 × 11 cm) belonged to a certain Hetepuni, a *hem-netjer*-priest of Khentytjenenet, *wab*-priest of the two hundred of the pyramid Men-nefer-Meryre (Pepi I), great *wab*-priest and overseer of the department of tenant-landholders of the Great House. The entire decoration of the false door – the hieroglyphic inscriptions, figural representation, lines and a hint of a wooden door with a crossbar in the central niche – was painted in black. At first glance the execution of the hieroglyphs looks neat and calligraphic; a further examination has revealed a substitution of some similarly looking signs. Originally, the whole surface of the stela had been whitewashed. The white colour has the basic composition of pure gypsum, but parts containing powdered barite were found as well (Tab. 1). At least 15 layers of white coating, which indicate repeated whitewashing, were observed. The length of time this activity had been taking place can be estimated at 20 to 60 years.

It is probable that the false door was originally placed above the shaft into which it was thrown. A man 40–60 years old was buried in a rectangular burial pit in the burial niche of this shaft. Whereas no remains of burial equipment were found in the burial niche, the filling of the shaft contained fragments of pottery vessels. The majority of analogies to particular vessels are associated with the Sixth Dynasty, especially with Pepi I, however some of them have survived until the reign of Pepi II.

Following its analysis, Hetepuni's false door, whose features date it to the late Sixth Dynasty or the First Intermediate Period, illustrates not only the development at the Abusir necropolis but also serves as a probe into one of the burial complexes at Abusir South, *i.e.* the tomb cluster called the complex of princess Sheretnebtj.